

(Миколаїв)

ПРОБЛЕМИ ВІДТВОРЕННЯ МОВНИХ РЕАЛІЙ

У статті визначається зміст поняття мовної реалії та її структура, з'ясовуються лексико-семантичні особливості мовних реалій та розглядаються засоби їх перекладу. Зроблений аналіз особливостей перекладу мовних реалій, які належать до сфери побуту, з англійської мови українською.

Ключові слова: мовна реалія, переклад, засоби перекладу, транскрипція, транслітерація.

The article deals with the notion of equivalence lacking words, their structure, lexical and semantic peculiarities, means of their translation. The analysis of English everyday life equivalence lacking words translation peculiarities into Ukrainian is presented.

Key words: equivalence lacking words, translation, means of translation, transcription, transliteration.

Проблема перекладу реалій вважається однією з найголовніших та найскладніших у міжкультурному аспекті перекладу та дослідженнях національно-культурної специфіки мови і мовленнєвої діяльності. Якщо мовне і культурне розмаїття сьогодні визначене як багатство цивілізації, то саме переклад працює на його збереження. Переклад виступає як засіб захисту національних мов і культур, даючи імпульси для їхнього саморозвитку і водночас зберігаючи їх від надмірного іншомовного впливу. Перекладаючи текст з іноземної мови, який відображає національно-культурні стереотипи людських відносин, звичаїв і подій, перекладачу необхідно використовувати ресурси знання рідної мови, уявляти, як були б названі рідною мовою ті чи інші явища, якщо б вони існували в житті його народу. Коли у перекладача є правильне уявлення про реалію та її контекстуальне використання, йому легше знайти адекватний відповідник цієї реалії в перекладі.

Мета статті полягає у визначенні проблем адекватного відтворення мовних реалій з англійської мови на українську.

Як відомо, між словами двох мов може траплятися повна відсутність відповідностей. Слова, сполучення, які не мають ні повних, ні часткових відповідностей у словнику іншої мови утворюють безеквівалентну лексику цієї мови. Всю безеквівалентну лексику можна умовно розподілити на дві групи: 1) власні імена (особові імена, географічні назви, назви установ, організацій, газет тощо); 2) слова-реалії. В лінгвокраїнознавстві, в теорії та практиці перекладу реалії співвідносяться з "безеквівалентною лексикою" – словами та словосполученнями, зміст яких важко адекватно передати засобами другої мови. Вважають, що реалію як перекладознавчий термін, як компонент етнокультурного контексту вивчено ще недостатньо. Не досліджено лінгвістичної сутності реалії, не вироблено чітких критеріїв її ідентифікації; експлікація реалій у вітчизняній і зарубіжній лексикографічній практиці здійснюється емпірично [2].

Реалія – це варіативна категорія, пов'язана з процесом переважно бінарного зіставлення мов на лексичному та фразеологічному рівнях. Значним поступом в опрацюванні реалій в українському перекладознавстві є праці В.В. Коптілова. У визначенні реалій вчений акцентує передусім чинник міжмовного зіставлення. Так, у праці "Актуальні питання українського художнього перекладу" він називає реаліями слова, що позначають предмети та явища, невідомі мові перекладу. Цікаві

спостереження О.В. Жомніра, який досліджує проблему відтворення семантико-стилістичних функцій реалій на матеріалі англomовних перекладів Шевченкової поезії. Вчений зазначає, що в полі його зору не переклад реалій як таких (бо це лінгвістичне питання), а те, як реалії сприяють розкриттю поетичної особистості Т.Г. Шевченка. Але ж переклад реалій – передусім перекладознавча проблема, і саме в цій площині, враховуючи і лінгвістичні, і літературознавчі аспекти, її треба розглядати.

Новий, значно вищий щабель в опрацюванні реалій – це дослідження болгарських перекладачів і перекладознавців С.І. Влахова та С.П. Флорина. Вони дали найточніше визначення реалій: “Це слова (і словосполучення), що називають об’єкти, характерні для життя (побуту, культури, соціального й історичного розвитку) одного народу і чужі для іншого” [1, с. 55]. В “Словаре современного русского литературного языка” визначення реалії подане в її початковому значенні: реалія розглядається як “матеріально існуюча річ, будь-який предмет матеріальної культури” [2, с. 158]. На підставі цієї дефініції можна вивести загальне перекладознавче визначення терміна “реалія”: “Реалії – це моно- і полілексемні одиниці, основне лексичне значення яких вміщає (в плані бінарного зіставлення) традиційно закріплений за ними комплекс етнокультурної інформації, чужої для об’єктивної дійсності мови-сприймача” [2, с.159].

Що стосується структури реалій, то на питання, до якої категорії мовних засобів їх слід віднести, фахівці не дають однозначних відповідей. Вайсбурд М.Л., наприклад, вважає, що поняття, віднесені до реалій, можуть бути виражені окремими словами, словосполученнями, реченнями і скороченнями. Але більшість інших вчених (С.І. Власов, Л.Н. Соболев, А.В. Федоров, С.П. Флорин, Г.В. Чернов) говорять про “слова” – “лексичні одиниці”, і тільки інколи додають “словосполучення”. В розумінні цих фахівців реалії – це тільки слова і словосполучення. Додавання в цьому випадку “і словосполучення” означає, що до реалій можна віднести номінативні словосполучення, тобто такі сполучення слів, які семантично дорівнюють слову. Реалією може бути номінативне словосполучення ще тому, що до реалій прирівнюються кальки, які нерідко являють собою саме такі словосполучення. Іншою формою реалій є скорочення (аббревіатури). Включення їх до реалій також логічне, оскільки вони являють собою стягнені в одне “слово” номінативні словосполучення.

Дуже часто реаліями можуть вважатися фразеологічні звороти, тобто стійкі словосполучення всіх типів, в тому ж числі ідіоми, прислів’я та приказки, багато з яких мають характерне національне або історичне забарвлення [2].

Для лінгвістичного опису мовних засобів вираження реалій розглядають особливі референти – елементи об’єктивної реальності. Якщо розглядати референти британської культури відносно української, то можна виділити три основні групи.

До першої групи відносяться референти, які тотожні в українській та британській культурах своїми суттєвими та другорядними ознаками, наприклад, вода, радість, співати, великий.

До другої групи відносяться референти, які тотожні своїми суттєвими ознаками, але різні другорядними, наприклад: укр. вечірнє відділення (інституту) і англ. Night school – вечірні курси, вечірня школа (при технічному коледжі чи іншому вищому навчальному закладі).

До третьої групи відносяться такі референти, які за своїми суттєвими та другорядними ознаками є унікальними, тобто тільки ті, що відносяться до даної культури, наприклад: укр. Хрещатик, Золоті ворота, Приморський бульвар, англ. Big Ben – “Великий Бен” (дзвін на баштовому годиннику-

курантів будівлі парламенту в Лондоні), cricket – крикет (спортивна гра), Punch and Judy – “Панч та Джуді” (лялькова вистава) [4].

Невід’ємною вимогою до перекладача є встановлення перекладацьких рішень, коли еквівалент слова, що необхідно перекласти, відсутній у мові перекладу. У процесі перекладу реалій потрібно враховувати ступінь невідомості позначуваного об’єкта, приділяючи увагу контекстуальному перекладу, пам’ятати, що реалія може бути використана як стилістичний засіб. Правильний переклад специфічної лексики англійської мови передбачає врахування особливостей одиниць мови оригіналу, їх денотативної і конотативної семантики, структурних якостей.

Перша умова адекватного відтворення реалій – їх глибоке знання. Перекладаючи текст з іноземної мови, який відображає національно-культурні стереотипи людських відносин, звичаїв і подій, перекладачу необхідно використовувати ресурси знання рідної мови, уявляти, як були б названі рідною мовою ті чи інші явища, якщо б вони існували в житті його народу. Коли у перекладача є правильне уявлення про реалію та її контекстуальне використання, йому легше знайти адекватний відповідник цієї реалії в перекладі.

Реалія, як і кожне інше слово, може набути в контексті стилістичної функції, певної конотативної семантики, більш того – стати ключовим словом. Стилiстична амплітуда реалії надзвичайно широка. Справа ускладнюється ще й тим, що в тексті оригіналу реалія часто сприймається як щось звичайне, органічне, рідне для читачів, мовою яких написаний текст. Звідси постає дилема при перекладі: або показати специфіку й екзотику, або зберегти звичність і втратити специфіку [2].

При роботі з реаліями перекладачу необхідно вирішити, як саме передати реалію. Зауважимо, що твердження, нібито реалії перекладаються, є неточним. Перекласти – це значить віднайти відповідник у цільовій мові. У випадку реалій доречно говорити не про переклад у буквальному розумінні, а лише про знаходження семантико-стилiстичного відповідника або про трансляційне перейменування реалій.

На основі зіставлення англомовних перекладів української прози з їхніми оригіналами українська дослідниця Р.П. Зорівчак визначила такі способи трансляційного перейменування реалій: транскрипцію, гіперонімічне перейменування, дескриптивну перифразу, комбіновану реномінацію, калькування, міжмовну транспозицію на конотативному рівні, метод уподібнення, контекстуальне розтлумачення реалій [2].

Болгарські перекладознавці С.І. Влахов та С.П. Флорин доволі детально аналізують можливі засоби відтворення реалій та пропонують цілий ряд таких засобів, складений на основі вивчення перекладацької практики. Цей список включає такі способи перекладу, як транскрипція та транслітерація (як правило з відповідними поясненнями, які розкривають значення запозиченого слова), калькування, приблизний переклад, описовий переклад. Особливо привертає увагу випадок, коли реалія зовсім не перекладається (нульовий переклад), а зміст слова передається за допомогою трансформованого контексту [1]. Вони намагалися передати своєрідність стилю автора засобами “своєї” мови.

Транскрипція реалії передбачає механічне перенесення реалії з іноземної мови в мову перекладу графічними засобами останньої з максимальним наближенням до оригінальної форми: Utah – Юта; banjo – банджо; time-out – тайм-аут. Транслітерація реалії передбачає передачу літер, які складають англійське слово, літерами мови перекладу (тобто українськими): Waterloo – Ватерлоо; Murray – Муррей; борщ – borshch, вареник – varenik.

Переклад реалії (або заміна, субституція) як засіб передачі її мовою перекладу вживають у тих випадках, коли транскрипція (транслітерація) за тих чи інших умов неможлива або небажана. Впровадження неологізму – найбільш придатний після транскрипції шлях збереження змісту і колориту реалії, що перекладається шляхом створення нового слова (або словосполучення), інколи вдається добитися такого ж ефекту. Такими новими словами, в першу чергу, можуть бути кальки та напівкальки. Приблизний переклад реалій застосовується частіше, ніж будь-який інший спосіб. Застосовуючи цей спосіб, вдається, хоча і не досить точно, передати предметний зміст реалії, але колорит дуже часто є утраченим, тому що відбувається заміна очікуваного конотативного еквіваленту на нейтральний за стилем, тобто на слово або словосполучення з нульовою конотацією.

Контекстуальний переклад звичайно протиставляють “словниковому перекладу”, зазначаючи таким чином відповідності, які слово може мати в контексті на відміну від наданих у словнику. При цьому характерна відсутність якихось відповідностей самого слова, що перекладається, і його зміст передається за допомогою трансформованого відповідним чином контексту.

Під час перекладу реалій перед перекладачем стоїть наступна проблема: транскрибувати чи перекладати. Вибір залежить від декількох передумов: 1) від характеру тексту; 2) від значущості реалії в контексті; 3) від характеру самої реалії, її місця в лексичних системах іноземної мови та мови перекладу; 4) від самих мов – їх словотворчих можливостей, літературної і мовної традиції; 5) від читача перекладу (у порівнянні з читачем оригіналу).

Вибір в залежності від характеру тексту роблять з урахуванням жанрових особливостей відповідної літератури: у науковому тексті реалія найчастіше є терміном і перекладається відповідно терміном. У публіцистиці частіше вдаються до транскрипції, а в художній літературі вибір залежить від самого характеру тексту. Коли йдеться про вибір в залежності від значення реалії в контексті, вирішальним у виборі між транскрипцією і перекладом реалії є та роль, яку вона відіграє у змісті, яскравість її колориту. Залежно від того, чи зосереджує читач на ній увагу, чи вона являється непомітною деталлю в тексті оригіналу, по-різному буде вирішуватися питання про вибір.

Змістом нашого практичного дослідження стали мовні реалії побутової тематики чотирьох груп: 1) назви одягу, включаючи взуття, головні убори тощо, прикраси; 2) назви житла, меблів, посуду, обладнання та інших побутових речей; 3) назви різних видів транспорту; 4) назви їжі та напоїв. В результаті нашого дослідження ми склали власний словник таких реалій та зробили кількісний аналіз використання різних засобів перекладу мовних реалій. Він показав, що для перекладу мовних реалій, які належать до сфери побуту людини, найчастіше використовуються такі способи перекладу, як транслітерація, транскрипція, дослівний переклад та описовий переклад.

ЛІТЕРАТУРА

1. Влахов С., Флорин С. Непереваемое в переводе / С.Влахов, С.Флорин. – М.: Международные отношения, 1980. – 193 с.
2. Зорівчак Р.П. Реалія і переклад. На матеріалі англомовних перекладів української прози / Р.П.Зорівчак. – Львів: Вид-во при Львівському державному ун-ті, 1989. – 216 с.
3. Зорівчак Р.П. Реалія в художньому мовленні; перекладознавчий аспект / Р.П.Зорівчак // Іноземна філологія. – 1994. – С. 106-107.

4. Чередниченко О.І. Міжкультурні аспекти перекладу / О.І.Чередниченко // Мовні і концептуальні картини світу. – К.: КНУ ім. Т. Шевченка, 2001. – 485с.